

אנחת רווחה: הפרספקטיבה הטורקית ביחס להסכם הביניים

גליה לינדנשטראוס

באופן כללי אפשר לומר שהתגובה הטורקית הרשמית ביחס לחתימת הסכם הביניים, שעליו הסכימו איראן ומעצמות ה-P5+1, הייתה חיובית. נשיא המדינה, עבדוללה גול, כתב בחשבון הטוויטר שלו שזהו צעד משמעותי קדימה, וכי הוא מקווה שבמהרה יגיעו הצדדים להסכם סופי. הוא בירך על כך שהפתרון הושג בדרכים של משא ומתן, וציין שטורקיה הייתה בעבר מוקד למגעים דיפלומטיים דומים בין איראן למעצמות.¹ בהודעה מטעם משרד החוץ הטורקי² נאמר שההסכם עם איראן הוא ההתפתחות המוחשית החיובית הראשונה מאז הצהרת טהראן ב-2010, שהייתה שיאם של מגעים בין טורקיה, ברזיל ואיראן בניסיון לפתור את המשבר בין איראן והמעצמות.³ ראש ממשלת טורקיה (וכיום נשיאה), רג'פ טאיפ ארודאן, בנאומו השבועי לפני נציגי מפלגתו בפרלמנט ב-26 בנובמבר 2013, בירך אף הוא על חתימת ההסכם וציין שהתפתחות זו היא הוכחה לכך שטורקיה עשתה את הדבר הנכון כאשר חתמה עם איראן וברזיל על הצהרת טהראן.⁴ בהתבטאויות אלו בולטת לא רק הנימה החיובית ביחס להסכם הביניים, אלא גם ההדגשה שלמעשה הסכם זה הוא המשך ישיר למה שטורקיה וברזיל הצליחו להשיג במגעים המשותפים עם איראן ב-2010. בכך, למעשה, יש ביקורת טורקית מרומזת על כך שארצות הברית לא תמכה בהסכם זה בעבר (וזאת אף על פי שהטורקים והברזילאים חשבו שהם פועלים בהתאם להבנות קודמות עם האמריקאים), ועל הזעם האמריקאי בשל הצבעתן של טורקיה וברזיל במועצת הביטחון ביוני 2010 נגד הטלת הסבב הרביעי של סנקציות על איראן.

ההתייחסות החיובית של טורקיה להסכם הביניים עלתה בקנה אחד עם מדיניותה הקודמת ביחס לתוכנית הגרעין האיראנית. הטורקים מדגישים את זכותה של איראן לפתח גרעין לצורכי שלום, וגורסים שהנתיב הנכון לקדם מטרה זו הוא דרך משא

ד"ר גליה לינדנשטראוס היא חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי ומתמחה במדיניות החוץ העכשווית של טורקיה וביחסי טורקיה-איראן וטורקיה-ישראל.

ומתן ולא דרך סנקציות ואיומים בתקיפה צבאית. קיימים כמה גורמים שיכולים להסביר עמדה טורקית זו. ראשית, גם טורקיה מעוניינת לפתח גרעין אזורי, והיא מתריעה מפני מונופול של המעצמות הגרעיניות הנוכחיות והקמתו של מעין "אופ"ק גרעיני". בהקשר זה, טורקיה הצהירה על זכותה להעשיר בעתיד אורניום בשטח⁵. שנית, טורקיה חוששת מהשפעות שליליות עליה כתוצאה ממתקפת מנע באיראן (אמריקאית או ישראלית), ומכך שאחת התגובות של איראן תהיה פעולה צבאית שתפגע גם בשטח טורקיה, בשל היותה חלק מברית נאט"ו. שלישית, לאור יחסי הסחר הקיימים בין טורקיה לאיראן והשאיפה להרחיבם, הסנקציות הבינלאומיות על איראן נתפסות ככאלו שיכולות להיות להן השלכות שליליות גם על כלכלת טורקיה. מעבר לכך, קיימים בציבור הטורקי רגשות אנטי-אמריקאיים חזקים, ואיראן נחשבת לאחת המדינות המתעמתות עם מה שנתפס כהגמוניה של ארצות הברית.⁶

במקביל לרטוריקה הטורקית הרשמית, המדגישה את זכותה של איראן לפתח תוכנית גרעין אזורית, טורקיה מביעה התנגדות לאפשרות שאיראן תבחר בנתיב של התגרענות לצרכים צבאיים.⁷ יחד עם זאת, גם ביחס לחששות מתרחיש זה מדגישה טורקיה את חשיבות הדיפלומטיה, ואת תמיכתה בחזון של מזרח תיכון כאזור נקי מנשק להשמדה המונית (WMDFZ). בהקשר זה היא משמיעה ביקורת נרחבת על ישראל ועל הצביעות המערבית המבטאת התעלמות מהיכולות הגרעיניות של ישראל.⁸ בנוסף, אמנם טורקיה עדיין רואה את עצמה כנשענת בראש ובראשונה על מטריית ההגנה הגרעינית של נאט"ו, אך יש כבר ניצנים לכך שהיא גם מפתחת יכולות שאפשר להסב אותן בעת הצורך לתוכנית גרעין צבאית: תוכנית הגרעין האזורית שלה (כור אזורי ראשון לצורכי אנרגיה נבנה בימים אלה בעזרת החברה הממשלתית הרוסית 'רוסאטום' וצפוי להיות מוכן ב-2020; באוקטובר 2013 נחתמה עסקה עם יפן לגבי בניית כור שני;⁹ וכן קיימות תוכניות לבניית כור שלישי),¹⁰ תוכניתה העתידית לפיתוח טיל בליסטי בין-יבשתי והצלחתה בעת הנוכחית, ככל הנראה, לפתח טיל בליסטי לטווח בינוני (800 ק"מ),¹¹ וכן התקדמותה בפיתוח יכולות לוויין עצמאיות.¹² מעבר לכך, גם העובדה שחברה סינית זכתה במכרז הטורקי לרכישת מערכות הגנה מפני טילים – אם אכן העסקה תושלם – נתפסת כעדות לכך שכבר אי-אפשר להתייחס אל המשך הזיקה ההדוקה בין טורקיה לבין ברית נאט"ו כאל דבר מובן מאליה.

הסכם הביניים נחתם במקביל לניסיון של טורקיה ואיראן לשפר את היחסים ביניהן, לאחר שהמתח גבר בשנים אחרונות בשל עמדתן המנוגדת ביחס למלחמת האזרחים בסוריה.¹³ אחד הביטויים לניסיון לשפר את היחסים היה ביקורו של ארדואן באיראן בינואר 2014, שבמהלכו נחתמו שלושה הסכמי סחר בין המדינות, והוא הצהיר על תקוותו שהיקף הסחר בין המדינות יגיע לכ-30 מיליארד דולר עד שנת 2015. ההערכות הרשמיות של הסחר בין המדינות ב-2013 היו כ-13.5 מיליארד דולר,

לאחר שב-2012 עמד היקף הסחר על כ-21.8 מיליארד דולר.¹⁴ ההסבר לירידה החדה בין 2013 ל-2012 נעוץ בהחרפת משטר הסנקציות נגד איראן, שהובילו למגבלות על יבוא נפט וגז ממנה, וכן בירידה משמעותית ביכולת שלה לשלם עבור מוצרים מיובאים מטורקיה. מבחינה זו, הטורקים מקווים שהסכם הביניים, ויותר מכך – אם יחתם הסכם סופי עם איראן, יתרום בצורה משמעותית ליחסי הסחר בין המדינות.¹⁵ כך, במסיבת עיתונאים משותפת של הנשיא גול עם נשיא איראן, חסן רוחאני, במהלך ביקורו באנקרה ביוני 2014, אמר גול שטורקיה תומכת בהגעה להסכם שיסיר כליל את הסנקציות מעל איראן.¹⁶

זמן לא רב אחרי חתימת הסכם הביניים, החלו להיחשף בטורקיה פרשיות שחיתות נרחבות שנחשד כי גורמים בכירים היו מעורבים בהן, ביניהם שרים ואף ארדואן ובני משפחתו. פרשיות אלו הביאו את מפלגת הצדק והפיתוח להתמקד בזירה הפנימית, אך הן רלוונטיות גם בהקשר האיראני כיוון שאחת מפרשיות השחיתות נוגעת לעסקאות נפט תמורת זהב בין איראן וטורקיה. אמנם, אין חדש במידע שטורקיה רכשה אנרגיה מאיראן והפקידה את התשלום בבנקים טורקיים על מנת לסייע לאיראן להתמודד עם הסנקציות הבנקאיות שהוטלו עליה, ובכספים אלה נרכשו כמויות גדולות של זהב שאחר כך הועברו לאיראן, אולם היקף השחיתות שנחשפה בהקשר זה מעיד על כך שעסקאות אלו היו בקנה מידה גדול אף מזה שהוערך במערב.¹⁷

על רקע הטלטלה שעבר המזרח התיכון בשנים האחרונות, ולנוכח המתיחות בין איראן וטורקיה במיוחד בהקשר של מלחמת האזרחים בסוריה, מפתיעה מעט העמדה העקבית של טורקיה, שמעת לעת מצהירה בגלוי על תמיכתה בזכותה של איראן לפתח גרעין לצורכי שלום, ולמעשה מתעלמת מההפרות האיראניות של התחייבויותיה כחתומה על האמנה נגד תפוצת נשק גרעיני (NPT). תגובתה החיובית של טורקיה ביחס להסכם הביניים אף עולה בקנה אחד עם עמדה עקבית זו. יחד עם זאת, בחינה מעמיקה של דפוס היחסים בין טורקיה ואיראן מראה שהתלות הטורקית ביבוא אנרגיה מאיראן, וכן התלות האיראנית בטורקיה לצורך עקיפת חלק מנזקי הסנקציות, כמו גם העובדה שמדובר במדינות שכנות שאין ביניהן מחלוקות טריטוריאליות – מסייעות לשתיים לשמר רמה מסוימת של שיתוף פעולה מתמיד. מבחינה זו, היחס האוהד של טורקיה לחלק מהטיעונים של איראן בהקשר הגרעיני הוא מעט פחות מפתיע. במקביל, ניתן לראות צעדים ראשוניים של טורקיה המתכוונת לעתיד שבו איראן אכן תצליח להגיע ליכולת גרעינית צבאית. מבחינה זו, על שותפותיה של טורקיה בברית נאט"ו, ובפרט ארצות הברית, לשמר את ההתחייבויות הנוכחיות שלהן כלפיה ואולי אף להרחיבן בעתיד, אם ברצונן למנוע תרחיש שבו טורקיה תצטרף למרוץ החימוש הגרעיני.

הערות

- 1 Abdullah Gul, Twitter post, November 24, 2013, 05:36; 05:38 AM, <https://twitter.com/cbabdullahgul>
- 2 "Turkey Welcomes Iran Nuclear Agreement," *Today's Zaman*, November 24, 2013.
- 3 טורקיה וברזיל, שהיו אז חברות בלתי-קבועות במועצת הביטחון, שיתפו פעולה ב-2010 והגיעו להסכמה עם איראן שלפיה 1,200 ק"ג אורניום מועשר ברמה של 3.5 אחוזים יוצא מאיראן ויאוחסן בשטח טורקיה, ובתמורה היא תקבל 120 ק"ג של אורניום מועשר בדרגה של 20 אחוזים לצורכי כור המחקר בטהראן. בשל העובדה שחברות ה-P5+1 הסתייגו מההצעה (שהתייחסה רק למחצית מכמות האורניום המועשר שהיה לאיראן באותה עת, וקיבלה למעשה את זכותה של איראן ליכולות העשרה למטרות צבאיות) וראו אותה כתעלול איראני לחסום הטלת סנקציות נוספות עליה, ההסכם לא בוצע.
- Emily B. Landau, *Decade of Diplomacy: Negotiations with Iran and North Korea and the Future of Nuclear Proliferation*, Memorandum No. 115, Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2012, p. 114 fn. 20.
- לטקסט המלא של ההצהרה, ראו:
- 4 "Text of the Iran-Brazil-Turkey Deal," *The Guardian*, May 17, 2010, <http://www.theguardian.com/world/julian-borger-global-security-blog/2010/may/17/iran-brazil-turkey-nuclear>
- Mustafa Kibaroglu, "Between Allies and Rivals: Turkey, Nuclear Weapons and BMD," *IFRI Proliferation Papers*, no. 49, 2014, p. 12.
- 5 Sinan Ulgen (ed.), *The Turkish Model for Transition to Nuclear Energy*, Istanbul: Center for Economics and Foreign Policy Studies, December 2011, p. 156.
- 6 Kibaroglu, "Between Allies and Rivals," p. 14.
- 7 Aaron Stein, "Understanding Turkey's Position on the Iranian Nuclear Program," *WMD Junction*, January 12, 2012.
- 8 "Gul: Turkey Will Not Accept Iran Possessing Nuclear Weapons," *Today's Zaman*, January 3, 2013.
- 9 "Turkey and Japan Sign Formal Agreement to Build Second Nuclear Plant in Sinop," *Hurriyet Daily News*, October 30, 2013.
- 10 להרחבה בהקשר זה ראו: יואל גוז'נסקי, אפרים אסכולאי וגליה לינדנשטראוס, "תוכניות גרעין אזרחיות במזרח התיכון: אביב או סתיו גרעיני?", **עדכן אסטרטגי** כרך 15, גיליון 1 (אפריל 2012), עמ' 92-94.
- 11 "Turkey Achieves MRBM Capability," *Middle East Newsline Morning Report*, February 13, 2014.
- 12 "Satellites Best Answer to Internet Censorship Criticisms: Turkish Minister," *Hurriyet Daily News*, February 15, 2014.
- 13 להרחבה ראו: גליה לינדנשטראוס, "טורקיה: כשהקרוב מתעתע מסתכלים רחוק", בתוך: שלמה ברום וענת קורץ (עורכים), **הערכה אסטרטגית לישראל 2013-2014**, תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2014, עמ' 75.
- 14 "Turkey, Iran Eye Trade Boost Despite Tensions," *The Daily Star*, January 30, 2014.
- 15 Yeliz Candemir and Joe Parkinson, "Turkey Expects Boon to Trade with Iran from Nuclear Deal Easing Sanctions," *Wall Street Journal*, November 28, 2013.
- 16 "Rouhani Visits Turkey to Boost Ties," *The Iran Primer*, June 11, 2014.
- 17 Jonathan Schanzer and Mark Dubowitz, "Iran's Turkish Gold Rush," *Foreign Policy*, December 26, 2013.